

**ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ,
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА /
Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. А. Халіман ;
За наук. ред. Т. А. Космеди.**

Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014.— 472 с.

Термін «гендер» і його деривати почали активно функціонувати в працях гуманітарних наук України другої пол. ХХ — поч. ХХІ ст. Поштовхом до цього стали зміни в суспільному житті, характері думок і частково навіть ментальності сучасних українців і українок. У цей час зростає увага мовознавців до гендерної проблематики як мовознавчої галузі, названої «гендерною лінгвістикою» (синоніми «лінгвістична гендерологія», «лінгвогендерологія»). Відомі на сьогодні публікації утвердили й утверджують новий напрям лінгвістичної україністики. Однак, як свідчать дані, його різнобічне трактування потребує подальшої уваги. Тому слід всіляко вітати появу нових праць.

Рецензована колективна монографія, що є результатом наукових пошуків професора Т. А. Космеди та її учнів, стала помітним явищем у вивченні власне української гендерної лінгвістики.

У книзі розглянуті лише деякі, але теоретично і практично важливі питання нової галузі мовознавства. Простежено витоки й етапи становлення лінгвістичної гендерології з власним теоретичним інструментарієм, окреслено коло проблемних питань формування метамови гендерної лінгвістики з урахуванням неузгодженості щодо тлумачення окремих питань, термінів, формулювання й розуміння їхніх дублетних форм, актуалізовано висновки стосовно універсальних категорій гендерної лінгвістики. Цінною в дослідженнях праці є орієнтація на українське підґрунтя: автори звертаються до витоків чоловічого та жіночого світосприйняття, світорозуміння й світобачення, простежують формування архетипів «чоловік» і «жінка» в національній свідомості українців з проекцією на культурні традиції та ментальність.

Актуальність і новизна рецензованої монографії органічно випливають із засадничих завдань лінгвістики ХХІ ст. — досліджу-

вати динамічні процеси в сучасному мовленнєвому дискурсі.

Монографія складається з «Передмови», п'яти розділів, кожний із яких охоплює певне коло питань лінгвістичної гендерології та ілюструє різноаспектність наукових інтересів зазначеної проблематики, «Післямови», списку джерел, що становить понад 500 найменувань, а також двох покажчиків — предметного й іменного; крім того, подано розгорнуті анотації англійською й російською мовами.

У «Передмові», написаній проф. Т. А. Космедою, окреслено історію формування гендерної свідомості суспільства від античності до сьогодення, подано окремі фрагменти філософських і літературних творів, у яких відбита гендерна нерівність, зумовлена суспільно-політичними системами різних історичних епох. Нині гендер усвідомлюється не лише як когнітивний, культурний, соціальний феномен, але й як лінгвальний, що «визначає ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів у зв'язку з приналежністю до відповідної статі, стереотипні уявлення про чоловічі та жіночі мовні й комунікативні спроможності» (с. 15) і має певні національні традиції. Отже, цілком виправданим мотивом написання монографії є не тільки прагнення узагальнити попередні напрацювання, з'ясувати прогалини, а й змодельовати перспективи української гендерної лінгвістики.

Безсумнівним достоїнством праці є те, що накреслене в ній знайшло успішне розв'язання.

Перший розділ «Гендерна лінгвістика в Україні. Окреслення її поступу: витоки, становлення, розвиток» (Т. А. Космеда, Л. М. Саліонович) містить розгорнений нарис історії формування теоретичних підвалин гендерно зорієнтованого мовознавства в Україні.

Витоки гендерної лінгвістики в Україні автори пов'язують з ім'ям І. Я. Франка, який залишив теоретично значущі роздуми щодо понять «гендер», «гендерні стереотипи», «гендерні ролі», «гендерні норми». Незважаючи на те, що термінів на позначення цих понять І. Я. Франко не вживав, його заслуга — в їх передбаченні, зокрема в розвідці «Жіноча неволя в руських піснях народних» він виокремив жіночі стереотипні образи: «дівчина на виданні», тобто «дівчина-наречена», «жінка-покритка», «жінка вдівця», «жінка нелюба», які наділені своєю долею, відповідними ознаками й мовленнєвою поведінкою. У монографії це визнано першим кроком у формуванні початків гендерної теорії на українському ґрунті.

Наступний підрозділ відведений характеристичній ролі Л. А. Булаховського в становленні гендерної лінгвістики в Україні, про що, як зауважує Т. А. Космеда, «сьогодні, на жаль, не всі пам'ятають» (с. 41). Тим часом твердження видатного вченого про те, що диференціація мовлення жінок і чоловіків залежить від багатьох чинників — хронотопу (де? коли?), віку, освіти, специфіки суспільства, а також думки про зміну соціального стану жінок, відмінності в граматиці мовлення жінок і чоловіків у сучасній гендерній лінгвістиці посіли місце теоретичних засад. Такі відомості розширюють наші знання про науковий доробок Л. А. Булаховського.

Розвиток ідей Л. А. Булаховського Т. А. Космеда вбачає в німецькомовній статті Ю. В. Шевельова «Über die Besonderheiten der Sprache der Frauen» («Про особливості мови жінок»), опублікованій 1952 р. Мовлення жінок учений простежує на фонетичному, лексичному, фразеологічному й морфологічному рівнях, що було новаторським на час написання розвідки. Дані статті повинні зацікавити сучасних дослідників лінгвогендерології можливістю доповнити, уточнити деякі спостереження, які її автор визнавав сумнівними, а тому відкритими для подальшого вивчення. У цьому — звернення до наступних поколінь — продовжити ним розпочате. Справа честі нинішніх дослідників — ділом відповісти на звернення-заклик видатного вченого.

В окремому підрозділі, присвяченому висвітленню сучасного стану гендерної лінгвістики, Т. А. Космеда розгорнула аспектуальний огляд понад ста праць видатних мовознавців: українців, українських русистів, славистів, романістів. На час виходу монографії це, наскільки нам відомо, найповніший класифікаційний опис досліджень із сучасної гендерної лінгвістики. Можна передбачити, що репрезентований огляд лінгвогендерологічних розвідок вітчизняної науки повністю не задовольнить спеціалістів. Але було б несправедливо не визнати того,

що такий класифікаційний бібліографічний опис подано вперше. У цьому його значущість. Немає сумніву, що ближчим часом він втілиться в ґрунтовне коментування досягнутого й накреслення перспективних підходів і напрямів у розвитку нової галузі українського мовознавства.

Звернення Т. А. Космеди в останньому підрозділі до розгляду лінгвофілософської концепції О. С. Забужко виправдане і цілком зрозуміле: воно викликане і увагою вченого до розвитку теорії концептуальних досліджень мовних одиниць, і бажанням збагатити банк опису гендерних портретів мовних особистостей — яскравих представників української нації. Останнє подане як «риторичний» портрет української жінки-письменниці О. С. Забужко в концепції її дослідниці О. Синчак. Спостереження й висновки підрозділу можуть стати вихідною точкою для подібних досліджень.

У розділі «Грамматична категорія роду, лексико-семантична, фразеологічна й словотвірна системи в аспекті гендерної лінгвістики й лексикографічна практика» (Т. А. Космеда, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман) простежено способи вираження родових форм у гендерній лінгвістиці. Здійснено це на зразках художнього й публіцистичного стилів, фольклору, живого розмовного мовлення. Головне місце в їх поясненні посідають виявлені порушення співвідносності граматичного роду іменників (займенників, що їх заміняють, і дієслівних форм) зі статтю позначуваних осіб, які зумовлюють виникнення вторинних (метафоричних) значень родових форм. Цінним є те, що дослідники не обмежуються констатацією прикладів метафоризації, зокрема стосовно осіб чоловічої статі («форма жіночого роду — значення чоловічої статі»), жіночої статі («форма чоловічого роду — значення жіночої статі»), і цілеспрямованої зміни словоформ чоловічого й жіночого родів формами середнього роду. У трансформації родових форм вони прагнуть віднайти тенденції переосмислення понять, викликаних сформованим у суспільстві баченням світу. Про це йдеться в п'яти підрозділах. Загальний висновок зводиться до визнання в сучасному мовленні українців процесу лінгвофемінізації на лексико-семантичному, фразеологічному, словотвірному та морфологічному рівнях. Наукова цінність цього спостереження безсумнівна, як і не спростованою залишається потреба в його ґрунтовному, різноаспектному осягненні.

Для реалізації мети третього розділу «Гендерно марковані комунікативні стратегії й тактики у вербальній і невербальній комунікації» (Т. Ф. Осіпова) було здійснено ґрунтовний аналіз характерних ознак гендерних маніпулятивних стратегій і тактик. У чотирьох підрозділах увагу сконцентровано

на з'ясуванні рис комунікативної поведінки чоловіка й жінки як у межах власне статі, так і на контрастивному тлі. Дослідження супроводжуються спостереженнями й узагальненнями, які додають нове до тлумачення розглядуваного або уточнюють чи підтверджують відомі в науці дані. Заслужують на увагу, зокрема, висновки про гендерні комунікативні стратегії *кокетування, загравання, флірту, компліменту*, що суттєво збагачують жанрові особливості жіночого й чоловічого мовлення. Проникнення в сутність аналізованої проблеми у зв'язку з дискусійністю окремих питань завершилося підтвердженням визначуваних у науковій літературі двадцяти однієї ознаки «жіночого» і двадцяти двох «чоловічого» мовлення. Проте залишається загадкою, чому дослідниця обмежилася переліком відомих у науковій літературі рис, стратегій і тактик і не доповнила їх власними спостереженнями над виявом вербальної поведінки чоловіків і жінок в Інтернеті й над особливостями внутрішнього мовлення.

Окремо в цьому розділі розглянуто поняття гендерної поведінки в проекції на «комунікативний кодекс українців у пареміях», що становить один з аспектів розроблення однойменного проекту Т. А. Космеда — Т. Ф. Осіпової¹.

Наступні четвертий («Лінгвокреативна діяльність І. Франка крізь призму його гендерної свідомості: проекція на різні типи дискурсу» — Т. А. Космеда, Л. М. Саліонович) і п'ятий («Лінгвокреативна діяльність П. Загребельного: концепт *жінка* в дискурсивній практиці письменника крізь призму його гендерної свідомості» — Н. А. Карпенко) розділи подають різноаспектне тлумачення дискурсивної практики двох найвидатніших діячів культури минулого України.

Четвертий розділ охоплює низку питань, пов'язаних із відтворенням гендерної концепції І. Я. Франка в епістолярії, спілкуванні з близькими йому жінками та в його художній спадщині, представлений різними літературними родами — прозою, поезією й драматургією. Аналіз сконцентровано на мовних засобах вираження гендерних стереотипів, що дало можливість описати гендерну свідомість І. Я. Франка, по-різному репрезентовану в його дискурсі.

П'ятий розділ містить розгорнену інтерпретацію особливостей вербалізації концепту *жінка* у свідомості П. А. Загребельного. Дослідження вибудовано так, що спочатку простежено «живе», як його визначає автор-

ка розділу, мовлення, відбите в інтерв'ю, побутових розмовах, листах, а потім його художній дискурс — романи «Роксолана», «Євпраксія», «Юлія, або запрошення до самовбивства». Розгляд письменницького дискурсу засвідчив динаміку структури концепту в індивідуальній свідомості письменника і колективній свідомості українців. Національно марковані концепти *жінка* зіставлені в українській та турецькій лінгвокультурах.

Теоретично вагомою є написана Т. А. Космедою «Післямова», наповнена узагальненнями, що стосуються питань функціонування традиційних і створення новітніх *гендерних стереотипів* у суспільстві, *гендерної маркованості* спілкування, відмінностей між *фемінністю* й *маскулінністю*, *гармонізації* взаємостосунків між чоловіком і жінкою, залежності гендерних стереотипів від *екстралінгвальних чинників*, питань *дискурсивного аналізу* як художнього тексту, так і живого мовлення мовної особистості, порушень традиційного вживання *форм граматичного роду*, спроектованих на своєрідну мовну «гру» з кодифікованими нормами з метою максимального наближення до адресата через імітацію розмовного спонтанного слова. Як у «Передмові», так і в «Післямові» визнано важливість запозичення зарубіжного досвіду як початкової наукової стратегії накопичення знань у галузі гендерної лінгвістики. Водночас наголошено, що цей досвід не відповідає «українським соціально-культурним реаліям і явищам», інколи його «використання зумовлює помилки, пов'язані з відсутністю опертя на національні традиції, що виявляються в мовленнєвій поведінці українців і українок» (с. 387). Тому закономірною постає вимога розвивати власну національну методологічну базу гендерної лінгвістики, у якій мають посісти місце новаторські підходи в розробці методик лінгвогендерологічних досліджень.

На завершення зазначимо, що в монографії ідея досліджень, спроектованих на вивчення національних пріоритетів у системі цінностей носіїв української мови обох статей, матеріалізована лінгвістично коректно й науково виважено. Це свідчить про високий професійний рівень авторського колективу, наукові здобутки якого стануть імпульсом для розгортання подальшої роботи над пізнанням невідомого й над уточненням дискусійного.

Окремого поцінування заслугове вміщений у кінці праці покажчик (понад 1600 одиниць) не лише усталених термінів гендерної лінгвістики, а й номінацій метафоричного характеру, що перебувають на шляху до термінологізації, які поширені в дослідженнях з гендерної лінгвістики і якими послуговувалися автори монографії. Він мо-

¹ Див.: Дорошенко С. [Рец. на:] Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу / Авт.-упоряд. Т.А.Космеда, Т.Ф.Осіпова. — Дрогобич: КОЛО, 2010. — 272с. // Укр. мова. — 2011. — № 4. — С. 107–112.

же стати основою словника гендерної лінгвістики.

У монографії автори торкнулися важливих сторін нового мовознавчого напрямку, осмислення яких, безумовно, не завершено, що й спонукає до роздумів. Саме цим дослідження може зацікавити не тільки науковців, аспірантів, магістрів і студентів, а й тих, хто прагне збагнути категорії гендеру в мові й мовленні.

Увагу читача до книги приверне також вишукане її оформлення: на обкладинці зображені давньоукраїнські Боги — Лад і Лада, які за давньослов'янськими віруваннями втілюють мужність і жіночність, родинну злагоду, вірність та благополуччя; на її звороті зображено Древо життя, а на корінці — Березину, культ якої був започаткований

праукраїнцями. Таким чином, уже в обкладинці виявлена основна ідейна спрямованість праці — «національні пріоритети, що стосуються гендеру, національний ґрунт, з якого він проростає» (с. 390).

Нааявним у монографії глумаченням порушених питань і продуманим узагальненням складно знайти присутні зауваження. Окремі побажання, вміщені в тексті рецензії, не впливають на загальну високу оцінку якості колективної праці, що є вагомим внеском у розбудову молодшої галузі мовознавства, яка потребує подальших досліджень гендерної свідомості українського суспільства.

С. ДОРОШЕНКО
(Харків)